

УДК 364.1(304)

Peter GARBARČÍK
(Prešov, Slovensko)

SOCIÁLNY ŠTÁTAKOMULTIDIMENZIONÁLNY FENOMÉN

O niečom čo označujeme za štát blahobytu alebo sociálny štát môžeme uvažovať z viacerých perspektív. Interdisciplinárne analyzovanie významu, úlohy, fungovania a podstaty sociálneho štátu je priam nutné. Celá jeho logika stojí na vzájomnej podmienenosti viacerých dimenzií a bez reflektovania hoci len jednej z nich nie je možné viesť zmysluplnú diskusiu, nehovoriac o snahe celý kontext správne absorbovať a pochopiť. Šírke celospoločenských dopadov fungovania sociálneho štátu priamo úmerne zodpovedajú aj odborné spory, ktoré sa pohybujú predovšetkým v štyroch rovinách. Jedná sa o oblasť ekonomickú, politickú, sociálnu a v neposlednom rade aj kultúrnu. Je potrebné dodať, že zo striktno empirického hľadiska sa dá kríza sociálneho štátu o ktorej sa hovorí už posledných 30 rokov a predovšetkým jej príčiny vysvetliť a dokázať veľmi ťažko. Aby sme pochopili tomu, prečo rétorika o jeho kríze naďalej pretrváva aj po tom, čo bola ropná kríza na prelome 70. a 80. rokov zažehnaná, je veľmi prínosné uvedomiť si zásadnú vec. Rozpočtové deficity vyvolané celosvetovými krízami vrátane tej poslednej sociálny štát nijak výnimočne nezdevastovali. Pokiaľ vidíme model sociálneho štátu len ako poukázanie na problémy spojené s jeho financovaním, resp. nazeráme naň výhradne ekonomizujúcou a technokratickou optikou, dostaneme sa tak do veľkého omylu a slepej uličky. Veľakrát sa objavujú úvahy o fiškálnych aspektoch krízy sociálneho štátu a sú, pokiaľ ju nevnímame v širších súvislostiach, v dosť veľkej miere klamlivé.

Stručný a komplexný výpočet vyššie uvedených dopadov a oblastí tvoriacich kostru sociálneho štátu ponúka Jan Keller.

„V rovine ekonomickej je hlavný spor vedený o to, či sú intervencie štátu nezlučiteľné s princípmi účinnej ekonomiky, či sú naopak nevyhnutným predpokladom pre stabilitu a reprodukciu tržných mechanizmov. V jadre argumentácie liberálov nájdeme predstavu, podľa ktorej sa za inštitútom moderného štátu skrývajú v skutočnosti štáty dva: právny štát, ktorý je strážcom demokracie a zárukou dôležitých slobôd a štát intervencionistický, ktorý je škodcom týchto slobôd. Ten druhý je potrebné čo najviac eliminovať. Problém však spočíva v tom, že pravica doposiaľ nenašla recept na to, ako odbúrať štát sociálny takým spôsobom, aby ostal neporušený štát demokratický“ (Rosanvallon, 1981 In Keller, 2006, s. 16).

Ďalší rozmer celého diskurzu je politický. Na jednej strane je sociálny štát uvádzaný ako príklad stále menej funkčnej a ťažkopádnej byrokracie. Prostredníctvom širokého spektra intervencií môžu politické elity zvyšovať svoj vplyv na masy za účelom získavania ich loajality. Kritika stavia argumenty do polohy oslabovania princípov individuálnych slobôd, obhajoba ho považuje za neodmysliteľnú substanciu demokracie a prirodzený produkt emancipácie más v priebehu desaťročí. Konfrontácie, týkajúce sa politickej povahy sociálneho štátu sa nesú v znamení hodnotovo proti sebe stojacích protipólov – liberálneho a sociálno-demokratického. Ako opäť poznamenáva Keller, „práve v politickej rovine sa však najnápadnejšie prejavuje rozdvojenosť liberálneho postoja. Neoliberáli požadujú minimálny štát, zároveň však presadzujú opatrenia, ktoré si v konečnom dôsledku vynucujú sociálny štát, pretože redukcia sociálneho štátu by postihla masy zvyknuté na určitú životnú úroveň“ (Keller, 2006, s. 17).

Osobitú miesto zaujíma sociálna dimenzia bez ktorej nemôžeme o fungovaní sociálneho štátu uvažovať ani na tom najelementárnejšom stupni. Výrazným spôsobom udáva tvár sociálneho štátu a stála pri zrode inštitucionálneho rámca, ktorý sa vo veľkej miere stal súčasťou národných štátov od začiatku 20. storočia. „Zatiaľ čo pravica trvá na tom, že nadbytok sociálnych istôt deformuje ekonomický život a ohrozuje občianske cnosti“ (Keller, 2006, s. 18), ľavica sociálne práva považuje za neodcudziteľné a hodnotu samu o sebe.

Výslednú mozaiku povahy sociálneho štátu dotvára oblasť kultúrna. Jedná sa o významovo najširšie hľadisko v ktorom sa utvárala podstata hodnotových vzorcov každého nadnárodného celku a formy spoločenských hodnotových vzorcov na základe ktorých sa odvodzovali vyššie spomenuté celky sociálneho štátu. Dochádzalo k cyklickému striedaniu hodnoty spravodlivosti a rovnosti s hodnotami slobody a všetkými jej konotáciami.

Vyplynúc z vyššie uvedeného je sociálny štát nutné chápať ako nadrozmernejší fenomén, ktorého budúcnosť nie je možné s určitosťou predpovedať. Paradoxom však je, že na výslnie prichádza vždy v obdobiach vyhrotených krízových situáciách s globálnym presahom a naopak, zatracovaným a nepotrebným sa stával vždy v periódach prosperity.

V súčasnosti sa nachádzame v období postupnej demontáže pilierov na ktorých sociálny štát stojí a to z dôvody globalizačných vplyvov. V tejto súvislosti hovoríme predovšetkým o ekonomickej globalizácii, ktorá v širšom kontexte zároveň plní úlohu vyhranenej ideologickej kolonizátora takmer všetkých oblastí života a určuje smerovanie globálneho vývoja. Pokiaľ sme dlhé roky ospevovali civilizačné výdobytky akými boli napr. uznanie základných ľudských práv spolu s oficiálnym ukotvením politických, hospodárskych a kultúrnych ako niečoho čo dokazovalo opodstatnenosť boja ľudí za hodnoty spravodlivosti, posledných 30 rokov sme skôr svedkami pohľadania ich podstatou, teda ich reálnym uplatnením v čo najširšej miere.

Pokiaľ sa pohybuje v rovine riešenia nepriaznivých situácií obyvateľstva nástrojmi sociálneho štátu, tzn. riešenia sociálnych rizík je nutné poznamenať, že sociálny štát ich v priebehu dejín tak pomáhal riešiť ako ich svojou rutinnou činnosťou častokrát aj spoluvytváral, resp. nedokázal korigovať už existujúce. To by však nemalo odpútať pohľad od vzniku sociálnych rizík produkovaných súčasným globálnym vývojom a nezáujmu o ich riešenie. V súvislosti so sociálnymi rizikami zasahujúcimi čoraz väčšie množstvo obyvateľstva v globálnom merítku a skúmaním spravodlivosti v súčasnom globálnom kontexte sa vyžaduje, aby sme sa vyrovnali s problematikou neuznaných aktérov práva a zneuznaných držiteľov práv. Jedným z dôvodov prečo sú držiteľia práv zneuznávaní je skutočnosť, že v právnom usporiadaní nie sú jasne uznané záväzky silných ekonomických a finančných aktérov, ktorí pôsobia v prostredí globálneho kapitalizmu. Sociálny aktéri, zneuznaní dnešnými riešeniami globálnej sociálnej nespravodlivosti sa postupne stávajú subjektami spoločenskej zmeny, požadujú nie len rozvoj súčasných národných a medzinárodných nástrojov spravodlivosti, ale taktiež rozvoj a vytváranie nových, nadnárodných inštitucionálnych štruktúr v regionálnom a globálnom merítku. Súčasný vplyv, ktorým disponujú transnacionálne korporácie a medzinárodné finančné inštitúcie, vyvoláva reakcie zneuznaných, ktoré majú rôzne podoby: odpor chudobných v treťom svete, nepokoje nezamestnaných a vykorisťovaných vo viacerých krajinách či sociálne protesty, akými sú napríklad sociálne fóra, ktoré pôsobia od lokálnych úrovní až po globálnu rovinu (Hrubec, 2008). O odpore, dokonca v radikálnejšej podobe môžeme hovoriť aj v priebehu 19. storočia v podobe zápasov o tie (z dnešného pohľadu) najelementárnejšie formy práv a ich uznania. Nie je ničím novým, že sociálny štát sa stal symbolom boja za uznanie nielen sociálnych práv, tzn. za elimináciu dovtedajších sociálnych rizík širokých más. „Fenomén

nových sociálnych rizík predstavuje akúsi zmes v ktorej pretrváva niečo z klasických sociálnych problémov (chudoba, bieda, sociálna zraniteľnosť), kde sa ale objavujú aj relatívne nové javy (viazanosť na určité fázy životného cyklu, obtiažna predvídateľnosť, absencia účinného poistenia a pod.) Najprekvapivejšie na nových sociálnych rizikách nesporne je, že sa masovo prejavujú práve pri prechode k postindustriálnej spoločnosti, teda k spoločnosti o ktorej sa dlho usudzovalo, že sa bude zaoberať úplne inými problémami než hromadným šírením chudoby a biedy vo vnútri štátov technicky najpokročilejších, ekonomicky a politicky najvyspelejších a majetkovo najbohatších. Skutočnosť, že k šíreniu nových sociálnych rizík dochádza práve v rámci spoločnosti postindustriálnej, je veľmi významná, pretože to spochybňuje tak predstavy o našej schopnosti stále účinnejšie riešiť vzniknuté problémy, taktiež predstavy o tom, že vývoj spoločnosti prináša akosi automaticky stále viac dobra pre všetkých. Práve táto predstava tvorí jadro modernej myšlienky o uskutočňovaní pokroku“ (Keller, 2011, s. 36-37).

Otvára sa nám priestor opätovne poukázať na sociálny štát ako na jav koncentrujúci v sebe široký diapazón sociálna, kultúrna a politična. Vystáva z toho fundamentálna otázka, zodpovedaním ktorej by sme dospeli k rozhodnutiu, či tým zlým je sociálny štát a všetky jeho podoby, či vlastnosti charakterizujúce súčasnú globalizovanú podobu sveta a predovšetkým jej neoliberalnej tváre. „Vo všetkých bohatých západných industriálnych krajinách – a obzvlášť zreteľne v Spolkovej republike Nemecko – došlo po druhej svetovej vojne v rámci modernizácie spätnej so štátom blahobytu k spoločenskému posunu smerom k individualizácii, ktorý nadobudol doposiaľ nebývalých rozmerov a dynamiky (pričom vo veľkej miere zostali zachované konštantné vzťahy nerovností). To znamená, že na pozadí relatívne vysokej životnej úrovne a značne pokročilého systému sociálnych istôt došlo k prelomeniu historickej kontinuity a ľudia, vytrhnutí z tradičných triednych podmienok a sietí rodinnej opatery boli vo zvýšenej miere odkázaní sami na seba a na svoj individuálny osud na trhu práce so všetkými tomu zodpovedajúcimi rizikami, šancami a rozpormi.“ (Beck, 2004, s. 115-116).

Podľa doyena českej ekonómie M. Picka „hrozbou sociálnemu štátu, ako ochrancovi pred sociálnymi rizikami nie sú ani vysoko nákladné nové civilizačné výzvy, ani technická revolúcia, ani globalizácia, ale jej neoliberalná podoba a zneužívanie“ (Pick, 2011, s. 112). Pokiaľ by sme prijali toto do istej miery provokatívne konštatovanie a dali mu status axiómy, sociálny štát sa nám v novej pozícii vynára vo svetle reprezentanta svetonázorového protipólu a teda legitímneho a nespochybniteľného hráča na poli každodenných bojov za uznanie práv doteraz neuznaných sociálnych skupín.

Klasik teórie sociálneho štátu R. M. Titmuss príznačne konštatuje, že industriálna spoločnosť vytvára spolu s rozbitím starých zákonov „chudobných“ nevyhnutne radu stavov závislosti jedinca, vyplývajúcich z prirodzenej závislosti (detstvo, staroba), fyzické a psychické ochorenia alebo neschopnosti, kultúrne (spoločensky) determinované závislosti (nezamestnanosť, potreba vzdelania a pod.). Za tieto stavy závislosti však nie je možné považovať úplne zodpovedného človeka a sociálne služby musia uspokojiť potreby jedinca a rodiny. Ako už bolo konštatované, potreba sociálneho štátu sa aktualizuje obzvlášť v období výrazných spoločensko-politických zmien. Čím väčšia je izolovanosť jedinca, tým viac je sociálny štát potrebný (Arnoldová, 2004).

Je trufalé uvažovať o tom, že sociálny štát úplne vymizne zo scény. Pokiaľ bude súčasná podoba globalizácie aj naďalej produkovať sociálne neistoty a riziká najrôznejšej povahy a týmto spôsobom robiť sociálnemu štátu mamutiu službu, jeho opodstatnenosť jeho existencie bude stále na programe dňa.

LITERATÚRA

KELLER, J.: 2011. Nová sociální rizika a proč sej im nevyhneme. Praha: SLON, 2011. 197 s. ISBN 978-80-7419-059-9.

KELLER, J.: 2006. Soumrak sociálního státu. Praha: SLON, 2006. 158 s. ISBN 80-86429-41-5.

BECK, U. 2004. Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě. Praha: SLON, 2004. 419 s. ISBN 80-86429-32-6.

HRUBEC, M.: 2008. Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů. Praha: Filosofie, 2008. 482 s. ISBN 978-80-7007-286-8.

PICK, M.: 2011. Stát blahobytu, nebo kapitalismus? : my a svět v éře neoliberalismu 1989 – 2011. Všeň: Grimmus, 2011. 216 s. ISBN 978-80-87461-05-1.

ARNOLDOVÁ, A. 2004. Vybrané kapitoly ze sociálního zabezpečení. I. část. Praha: Karolinum, 2004. ISBN80-246-0728-X.